

Список использованных источников

1. Старковская О. А. Детские Библии XIX — начала XX века в репертуаре современных отечественных издательств // Христианское чтение. — 2025. — № 3. — С. 140–156.
2. Труды г. Пуцковича в области детской учебной и народной литературы // Библиограф. — 1885. — № 8. — с. 23-28.
3. Черепица В. Н. Феофил Пуцкович (1843–1899). По его учебникам дети познавали прошлое и настоящее страны / В. Н. Черепица // Обретённые вновь имена. — URL: <http://www.pisateli.by/> (дата обращения: 25.09.2025).

УДК 811.161.3'355

**МОЎНАЯ АСОБА НАСТАЎНІКА:
АРФАГРАФІЧНЫ АСПЕКТ**

Куліковіч У. І.

кандыдат філалагічных наук, дацэнт

Беларускі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт, г. Мінск

У артыкуле апісваюцца вынікі анкетавання, праведзенага аўтарам у лістападзе-кастрычніку 2025 г. сярод настаўнікаў агульнаадукацыйных устаноў Віцебшчыны, Гродзеншчыны і Брэстчыны. Задача анкетавання – устанавіць адносіны рэспандэнтаў да актуальных праблем сучаснай беларускай арфаграфіі. Апытальнік уключаў восем пытанняў (з некаторымі варыянтамі адказаў), накіраваных на выяўленне асабістай ацэнкі ўласнай арфаграфіі, на ўстанаўленне адносін да сацыяльна-значымых праблем пісьма ў беларускай моўнай супольнасці. Даныя неабходныя для вызначэння ролі культуры пісьмовага маўлення ў свядомасці беларускіх настаўнікаў як адмысловых носьбітаў мовы і транслятараў існаваных нормаў.

Ключавыя словы: беларуская мова, правілы беларускай арфаграфіі, моўная асоба, пісьмовая камунікацыя.

Уводзіны. Настаўнікі, як трапна заўважыў вядомы прафесар У. І. Карасік, – гэта асобая катэгорыя людзей з высокім аўтарытэтам у грамадстве, надзеленая “правамі перадаваць вучням веды і нормы паводзін і ацэньваць поспехі вучня” [3, с. 209]. Нездарма іх у публіцыстычным і навукова-папулярным дыскурсах называюць “архітэктарамі характару”, “трэнерамі інтэлекту і памяці”, “інжынерамі чалавечых душ”, “лекарамі хвароб росту”. Разам з пісьменнікамі, рэдактарамі, вучонымі-філолагамі публіцыстамі прафесар адносіць іх да моўных экспертаў, задача якіх “прыцягваць увагу грамадскасці да фактаў, што сведчаць пра недахопы густу, адукацыі і выхавання ў тых, хто не ўсведамляе каштоўнасці слова” [3, с. 186].

Менавіта настаўнікі, на нашу думку, як адмысловыя носьбіты мовы і транслятары існаваных нормаў фарміруюць адносіны вучняў і да зместу арфаграфічных правіл, і да прымянення гэтых правіл. Таму вывучэнне моўнай асобы школьнага педагога з улікам арфаграфічнага аспекту як аднаго з дыягнастычных індэксаў – напрамак важны і актуальны, які пакуль не знаходзіўся ў полі зроку даследчыкаў. Вынікі такога вывучэння неабходны для вызначэння ролі культуры пісьмовага маўлення ў свядомасці беларускіх настаўнікаў. Яны паспрыяюць стварэнню “партрэта” моўнай асобы настаўніка і дазваляць глыбей зразумець сутнасць арфаграфічнай сістэмы беларускай мовы, яе сувязь з культурай.

Задача артыкула – выявіць стаўленне педагогаў да актуальных праблем сучаснай арфаграфічнай сістэмы беларускай мовы і акрэсліць некаторыя асаблівасці моўнай асобы настаўніка з улікам арфаграфічнага аспекту.

Аб’ектам даследавання сталі адказы настаўнікаў агульнаадукацыйных устаноў на восем пытанняў, прапанаваных ім на курсах павышэння кваліфікацыі ў кастрычніку–лістападзе 2025 года. Графіка-арфаграфічнае афармленне адказаў не разглядалася. Адным з галоўных метадаў даследавання абраны апісальна-аналітычны, які базуецца на адзінстве прыёмаў абагульнення, сістэматызацыі і супастаўляльнай інтэрпрэтацыі матэрыялу.

У анкетаванні прынялі ўдзел 365 настаўнікаў, стаж працы ў сістэме адукацыі якіх ад трох месяцаў да 46 гадоў. Сярод іх 59% – настаўнікі беларускай мовы і літаратуры (216 чалавек) і 41% настаўнікі іншых дысцыплін (пачатковай школы, рускай і англійскай моў, фізічнага выхавання, матэматыкі, геаграфіі, хіміі, музыкі).

Вынікі і абмеркаванне. У навуковым дыскурсе моўная асоба ўсведамляецца як складаны феномен, як найважнейшая і ўнікальная катэгорыя, якая выяўляе сябе падчас маўленчай дзейнасці, мае шматузроўневую і шматкампанентную структуру і пазіцыянуе праз мову агульначалавечае і нацыянальнае, духоўнае і фізічнае сацыяльнае і індывідуальнае [1]. У нашай працы з улікам даследаванняў гэтага паняцця Ю. М. Каравулавым [2] моўнай асобай будзем лічыць любога носьбіта мовы, здольнага ствараць і ўспрымаць тэксты, што адрозніваюцца ступенню структурна-моўнай складанасці, глыбінёй і дакладнасцю адлюстравання рэчаіснасці, пэўнай мэтавай накіраванасцю.

На першае пытанне (*Ці лічыце Вы, што пішаце па-беларуску граматына?*) большасць апытаных (57,1%) выбрала з прапанаваных адказаў варыянт “так, безумоўна”. Імі аказаліся амаль усе настаўнікі беларускай мовы і літаратуры і нязначная частка настаўнікаў іншых дысцыплін. 35,4% паведамлілі, што пішуць граматына “амаль заўсёды”. А вось 7,5% прызналі, што яны “не зусім” граматыныя. Такім чынам, можна сцвярджаць, што школьныя настаўнікі ў цэлым перакананы (92,5%), што пішуць па-беларуску карэктна. Пры наяўнасці цяжкасцей у напісанні беларускіх слоў (другое пытанне анкеты: *Што выкарыстоўваеце часцей за ўсё падчас праблемы выбару напісання па-беларуску?*) 61% рэспандэнтаў часцей за ўсё адзначалі, што звяртаюцца да слоўніка, 28,6% – да электронных сродкаў праверкі арфаграфіі і 10,4% разлічваюць на інтуіцыю.

На пытанне (*Ці выкарыстоўваеце беларускую мову ў SMS-паведамленнях?*) станоўча адказалі 35,7%, большасць (47%) прызналася, што карыстаецца беларускай мовай зрэдку, а 17,3% ніколі не пішуць SMS-паведамленні па-беларуску.

Чацвёртае і пятае пытанні датычыліся абдруковак і памылак у тэкстах. На пытанне (*Ці заўважаеце Вы абдрукоўкі і арфаграфічныя памылкі ў беларускамоўных СМІ?*) станоўча (“так”) адказалі 43,3%, зрэдку бачаць пісьмовыя недакладнасці 49,7%, ніколі не заўважаюць беларускамоўных “ляпаў” – 8%. На пытанне *Вашы адносіны да арфаграфічных памылак у чатах?* большасць рэспандэнтаў (48,1%) выбралі адказ, што яны псуюць уражанне, 28,3% ацанілі свае адносіны як “памяркоўныя”, а вось 23,6% рэспандэнтаў арфаграфічныя памылкі раздражняюць.

Наступны блок пытанняў быў звязаны з правіламі арфаграфіі і праблемамі ўдасканалення беларускага правапісу. Згодна з атрыманымі данымі (адказ на пытанне: *Ці лічыце Вы правілы беларускай арфаграфіі цяжкімі?*) большасць педагогаў 79,7% не лічыць правілы беларускай арфаграфіі складанымі, 16,7% прызналі правілы цяжкімі і толькі 3,6% адказалі, што не ведаюць – магчыма таму, што рэдка выкарыстоўваюць беларускую мову ў пісьмовай камунікацыі або ўспрымаюць правілы як штосьці належнае, нязменнае, непарушнае. Падчас выбару адказаў на пытанне *Ці сочыце Вы за дыскусіямі адносна ўдасканалення беларускай арфаграфіі?* 46% пацвердзілі, што цікавяцца навуковымі спрэчкамі адносна ўдасканалення беларускай арфаграфіі, 42,5% паведамлілі, што цікавяцца зрэдку, а вось 11,5%

прызналіся, што не маюць цікавасці да праблемы. Як бачым, большасць сучасных настаўнікаў незалежна ад прадметаў, якія яны выкладаюць, прызнаюць існаванне правілы арфаграфіі нескладанымі, і мабыць, таму большасць (54%) не сочыць за дыскусіямі аб удасканаленні беларускай арфаграфіі або цікавіцца час ад часу (зрэдку).

Адказ на восьмае пытанне *Якія правілы беларускай арфаграфіі, на Ваш погляд, можна ўдасканаліць?* прадугледжваў не выбар, а запіс свайго меркавання з улікам вопыту, псіхалагічных і матывацыйных складнікаў.

Аналіз прапанаваных запісаў дазволіў устанавіць, што самай шматлікай аказалася група, якая не падтрымлівае ідэю чарговых змен у беларускай арфаграфіі (амаль 52%). Сярод іх 22,8% рэспандэнтаў лічыць што *“усе правілы дасканалыя, кожны можа, пры жаданні, іх вывучыць”*, *“пры актыўным выкарыстанні мовы цяжасці знікаюць”* і 28,84% тых, хто не напісаў нічога, або патлумачыў сцісла *“ня ведаю”, “не знаю”; “пытанне не майго ўзроўню”, “аб гэтым няхай падумаюць навукоўцы, настаўнікі няхай вучаць дзяцей”*.

Каля 48% адказаў засведчылі, што не ўсе правілы нацыянальнай арфаграфіі з’яўляюцца простымі і адназначнымі. Праўда, не ўсе рэспандэнты называлі канкрэтныя арфаграфічныя прадпісанні, якія варта было б перагледзець. Так, каля 12% заклікалі: *“Вярнуць правілы, якія былі да апошняга змянення”*; *“удасканаліць усе правілы”*; *пазбавіцца ад усіх выключэнняў*; указваліся аспекты, якія не маюць дачынення да арфаграфіі): *“Скланенне лічэбнікаў”*, *“дапасаванне выказніка да дзейніка, выражана спалучэннем слоў”*; *“Пераклад з рускай мовы на беларускую прафесіі, пасады”*; *“Сэнсавыя і традыцыйныя нормы”*; *“Паслядоўнасць знакаў прыпынку пры спасылках”*; *“Правілы пастаноўкі знакаў прыпынку”*; называліся без адпаведных удакладненняў тэматычныя і іншыя лексічныя групы: *“Правапіс прозвішч”*; *“Геаграфічныя названія”*; *“нескланяльныя назоўнікі”*. Яшчэ прыкладна 13% указалі не назвы правіл, а назвы раздзелаў арфаграфіі: *“Правапіс галосных”*, *“напісанне галосных”*; *“Правапіс вялікай і малой літары”* з рознымі інтэрпрэтацыямі: *“Правілы напісання вялікай літары”*; *“Правапіс ўласных назваў”*; *“Правапіс уласных назоўнікаў”*; *“Правілы напісання разам, праз злучок і асобна”*.

Канкрэтныя арфаграфічныя правілы, на якія трэба звярнуць асобную ўвагу, згодна з атрыманымі данымі, назвалі каля 23% апытаных. Менавіта іх рэфлексія дапамаглі скласці своеасаблівы рэйтынг

самых праблемных і складаных арфаграфічных пастулатаў. У дужках указана колькасць рэспандэнтаў, якія выступілі за рэдагаванне указанага правіла. 1. Правапіс спалучэнняў галосных у запазычаных словах (27). 2. Правапіс прыслоўяў і спалучэнняў блізкіх да прыслоўяў (21). 3. Правапіс Е, Ё – Я” або “Перадача якання на пісьме” (20). 4. Правапіс канчаткаў назоўнікаў” (17). 5. Правапіс у (складовага) ў (нескладовага) (16). 6. Перадачы акання на пісьме (10). 7. Правапіс і, ы, й пасля прыставак (9). 8. Правапіс лічэбнікаў (7). 9. Правапіс мяккага знака і апострафа (6) і Правапіс пераносу слоў (6). 10. Правапіс складаных прыметнікаў і назоўнікаў” (5). 11. Прыстаўныя галосныя” (2). 12. Правапіс галосных у складаных словах (1); Правапіс д-дз’, т-ц’ (1), Правапіс канчаткаў дзеясловаў (1), Правапіс не (ня) ні з рознымі часцінамі мовы (1).

Праведзенае апытанне дазволіла ўстанавіць шэраг характэрных рыс, якія ўласцівы моўнай асобе настаўніка з улікам арфаграфічнага аспекту.

Па-першае, большасць беларускіх настаўнікаў (64,3%) выкарыстоўвае беларускую мову ў SMS-паведамленнях толькі “зрэдку” або “ніколі”. Гэта сведчанне агульнай моўнай практыкі ў Беларусі, дзе ў неафіцыйнай камунікацыі своеасаблівым “маўленчым стандартам” найчасцей выступае руская мова, а таксама пра пэўныя тэхнічныя абмежаванні (у большасці камунікантаў, хутчэй за ўсё, няма звычкі пісаць па-беларуску, калі клавіятура загадзя “стварае” рускія словаформы).

Наглядзячы на адносна рэдкае выкарыстанне сродкаў беларускай мовы ў паўсядзённай камунікацыі большасць настаўнікаў ацэньвае свае арфаграфічныя навыкі станоўча (як правіла, гэта настаўнікі беларускай мовы і літаратуры). Праўда, амаль 43% апытаных прызнаюць што пішуць з памылкамі “амаль заўсёды” або “заўсёды”. Прычыны такога становішча могуць быць самымі рознымі. Найбольш верагодныя, думаецца, наступныя: змешванне моўных кодаў (блізкароднасных моў: беларускай і рускай), стомленасць і перагрузкі, калі многім даводзіцца працаваць у рэжыме шматзадачнасці.

Па-другое, дакладнасць пісьма, адпаведнасць арфаграфічным нормам, на думку рэспандэнтаў, – важны складнік прафесійнай або асабістай рэпутацыі, важная нацыянальная каштоўнасць, частка нацыянальнай ідэнтычнасці. Сведчаннем таму амаль 72% тых, каго памылкі раздражняюць або каму псуюць уражанне і амаль трэць тых, хто ставіцца да памылак з разуменнем.

Па-трэцяе, для большасці педагогаў тэма нацыянальнай арфаграфіі з’яўляецца жывой, што можа лічыцца станоўчым для развіцця арфаграфічнай сістэмы, а правілы беларускай арфаграфіі – зразумелымі, прымальнымі, няцяжкімі, важным складнікам захавання моўнай культуры. Сучасныя настаўнікі імкнуцца знайсці баланс паміж захаваннем усталяванай традыцыі і неабходнасцю далейшага ўдасканалення правілаў арфаграфіі зручнасці выкладання і выкарыстання.

Правілы, якія прапануюць удасканаліць педагогі найперш звязаны з трыма напрамкамі ўдасканалення: 1) спрашчэнне і ўніфікацыя напісання запазычанняў; 2) адаптацыя зместу правіл да сучасных камунікатыўных рэалій; 3) набліжэнне асобных арфаграм да гутарковага маўлення, каб пісьмо стала больш інтуітыўным.

Такім чынам, моўная асоба сучаснага настаўніка – гэта нядрэнны знаўца арфаграфічнай сістэмы беларускай мовы, які цікавіцца праблемамі моўнага будаўніцтва, цэніць стабільнасць арфаграфічнай нормы і яе выкананне правярае па слоўніку, з павагай ставіцца да зацверджаных нормаў, схільны захаваць існаваныя правілы і нормы, а не ўводзіць новыя, якія могуць ускладніць працэс навучання і выкарыстання беларускай мовы.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Басава, Г. І. Карціна свету і моўная асоба: універсальнае і нацыянальнае ў міжкультурных узаемадзеяннях / Г. І. Басава // Картина мира через призму китайской и белорусской культур : сб. ст. междунар. науч.-практ. конф., Минск, 6 декабря 2019 г. / Белорусский государственный экономический университет ; редкол. : М. В. Мишкевич (гл. ред.) [и др.]. – Минск : Колорград, 2020. – С. 25–30.

2. Карасик, В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 447 с.

3. Караулов, Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М.: ЛКИ, 2010. – 264 с.

УДК 070:004.738.5

**СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ БЕЛОРУССКОЙ ЖУРНАЛИСТИКИ
В ЭПОХУ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА**

Градюшко А. А.

доцент, канд. филол. наук

Белорусский государственный университет, г. Минск

Рассматриваются направления и тенденции развития белорусской журналистики в условиях внедрения технологий